Mátisné Páji Gréta, Írói névadás Kosztolányi Dezső prózájában

Gondolat-Jel 7. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest, 2023. 255 lap

1. Irodalmi művek névtani szempontú vizsgálata nemegyszer kimerül a katalogizáló osztályozásban, bizonyos névtípusok gyakoriságának a számbavételében és szemléltető ábrázolásában. A szöveg ilyenkor csak forrásként szolgál az elemző számára, s a kapott kvantitatív eredmények hermeneutikai hasznosítása elmarad. MÁTISNÉ PÁJI GRÉTA Írói névadás Kosztolányi Dezső prózájában című monográfiájának elemzéseire ez nem áll. Éppen ellenkezőleg: a szerző produktívan valósítja meg a nyelv- és irodalomtudományi szempontú elemzés fúzióját, s a nyelvészet bizonyos irányzatainak belátásaira alapozva érdemi szakmai párbeszédet tud folytatni a Kosztolányi-értelmezők egészen új szövegeivel is. Már előzetesen kijelenthető, hogy a Kosztolányi-próza névhasználatával kapcsolatos meglátásai megerősítik, árnyalják vagy olykor akár tovább is gondolják a kritikai recepció eddigi eredményeit.

2. A kötet első két fejezete (11–25) a vizsgálódások elméleti és módszertani keretét vázolja fel dióhéjban. Az ebből következő irányadó megközelítési szempontok részletesebb kifejtését a későbbi elemző fejezetek élén kapjuk meg, mindig az éppen tárgyalt jelenségcsoporthoz kötve. A szerző egy olyan, „univerzálisnak" tételezett megközelítésmódot kíván bemutatni könyvében, amely „a tulajdonnév egyetemes jellegzetességei felől" vizsgálja a szépirodalmi szövegeket (223). Mint írja, „nem a nevek kategorizálása volt a célom, inkább a névhasználat természetes létmódját megfigyelve igyekeztem megérteni az írói névadás megoldásait" (223). Ennek a kölcsönösen termékeny megközelítésmódnak az érvényesítéséhez teremt számára kellően rugalmas elméleti keretet a kognitív szemantika és a pragmatika. Az előbbi a konkrét nyelvhasználó jelentéskonstruáló tevékenységét, az utóbbi pedig a kommunikációs partnerek interakcióját helyezi az előtérbe. A nevek ebben a megközelítésben nemcsak azonosító funkcióval bírnak, hanem a névviselőre vonatkozó ismeretekkel, asszociációkkal is rendelkeznek, amelyek „sugarasan kapcsolódnak egymáshoz" (187), s dinamikus jelentésszerkezetet hoznak létre. Az írói névadás elemzési gyakorlatára kivetítve ez azt jelenti, hogy az olvasói értelmezések is a név jelentésének integráns részét képezik (191). A pragmatikai megközelítések a megszólítások és az említőformák vizsgálatában kapnak kulcsszerepet (185–222). Ezekre úgy tekint a monográfia szerzője, mint „a személyközi viszonyok beszédes nyelvi lenyomataira" (186), mivel a résztvevők közti viszony érzelmi hátterére, személyes attitűdökre, társadalmi státuszra, foglalkozásra, korra vagy nemre utaló információkat sűrítenek magukba.

A nyelvészeti pragmatika alapját adó társas jelentésképzés, miként azt a szerző is kiemeli, az irodalmi kommunikáció folyamataival mutat analógiát, azzal a megszorítással, hogy itt csak közvetett interakcióról beszélhetünk. A szerző számíthat ugyan az olvasó jelentésképző értelmezésére, feltételezheti nála a névvel vagy a névviselővel kapcsolatos

háttérismeretek mozgósítását az olvasás során, a „szereplői megnyilatkozások befogadói újrakonstruálása" (193) azonban kizárólag a szöveg alapján valósul meg.

A harmadik fejezet Kosztolányi nyelvszemléletével foglalkozik. A szerző itt főként ismerteti, majd szembesíti egymással a szakirodalom ide vonatkozó megállapításait, kiemelve az író álláspontjainak bizonyos mértékű módosulásait, és utalva az őt ért lehetséges hatásokra is (HUMBOLDT, SAPIR-WHORF). MÁTISNÉ PÁJI GRÉTA önálló fejezetet szentel Kosztolányi névszemléletének, ismertetve az író névválasztással és névhasználattal kapcsolatos eljárásait (39–51). Olyan írónak tekinti őt, aki „nagy jelentőséget tulajdonított a nevek akkurátus megválasztásának" (47), s műveiben „egyaránt számít az olvasó névvel kapcsolatos tudására és egyéni asszociációira" (42). A monográfia szerzője kellő óvatossággal kezeli Kosztolányinak a levelekben és újságcikkekben megfogalmazott névtani jellegű nyilatkozatait, miként Kosztolányi feleségének a visszaemlékezéseit is. Az életrajzi szempontú magyarázatok helyett olyan vizsgálódást szorgalmaz, mely „az író névadásbeli, nevekkel kapcsolatos, magukban a szövegekben tetten érhető attitűdjeit" (42) tárja fel. Ennek részét képezi azoknak az írói stratégiáknak a feltérképezése, amelyek Kosztolányi névadási gyakorlatát a leginkább meghatározták, mind a regények, mind a novellák esetében. A könyv szerzője három ilyet emel ki. Az első a névtelenség, amely már önmagában is funkcionális sokrétűséggel tűnik ki. A nevek hiánya lehet tudatos, jelentéssel bíró elhallgatás vagy műfaji kényszer eredménye. Annak eldöntése, hogy „egy műben inkább történetformáló szerepe van a névtelenségnek, vagy csak a rövid terjedelem, a szűkebb szövegvilág mint műfaji sajátosság a névtelenség oka" (180), egyéni értelmezés függvénye. A második stratégia az, amikor „a név közszói, etimológiai jelentése nyer értelmet a történet kibontakozása során" (118), a harmadik pedig az, amikor a „névhasználatról való szociokulturális ismereteink révén irányítja a szerző az olvasói figyelmet" (119). De kiegészíthetjük a sort Kosztolányinak azzal az eljárásával is, amikor a narrátor vagy a szereplő szólamába illeszt kimondottan névtani reflexiókat (l. A névről való elmélkedés mint szövegszervező motívum című fejezetet: 114–115).

3. MÁTISNÉ PÁJI GRÉTA könyvében a tulajdonnév nemcsak tudományterületeket kapcsol össze, de a szerzői életmű szövegeit is. Bizonyos névtípusok vagy konkrét nevek vizsgálata regények (Édes Anna, Pacsirta, Aranysárkány) és novellák hálózatos olvasását alapozza meg. Ez utóbbi műfajcsoport szövegei közül az Esti Kornél alakjához kapcsolódókon kívül olyan novellák is előkerülnek a monográfiában, amelyeket a szakirodalom eddig kevesebb figyelemre méltatott (pl. X… kalandornő; Nagy úr, Kis úr; Kártya). A Kosztolányi Dezső elbeszélései című kötetből (1965) „kváziesetleges, mintavételes" (105) módon kiválogatott harminc történet sajátos típust képviselő csoportját adják azok a szövegek, amelyeknek címében egy vagy több tulajdonnév szerepel *(Mária, Erzsébet, Juliska, Bella, Amália, Péter)*. A nevek a monográfia szerzőjének olvasatában intertextuális kapcsolóelemekként működnek: összekötnek és ezáltal egymásra vetítenek karaktereket, helyzeteket, narratív stratégiákat, műfaji mintázatokat, életrajzi és fikciós kontextusokat; ez nemegyszer korábbi olvasatok finomítását kívánja meg. Például a *Sárszeg* fiktív helynév előfordulásait vizsgálva a szerző megállapítja, hogy e név nem tekinthető csupán a vidékiesség, a maradiság negatív előjelű szimbólumának (ahogyan az elsősorban a Pacsirta szövegvilága felől mutatkozik), mivel „az öt Sárszeg-szöveg városképe, az azokhoz

köthető konnotáció, értéktelítettség sem teljesen egységes" (95). Az X… kalandornő című novellában olvasható ragadványnév-lista pedig okkal hozható összefüggésbe az Édes Anna egyik szöveghelyével: „Figyelemre méltó, hogy az elbeszélő olyan gúnyneveket aggat a kalandornőre a származását kétségbe vonva, amelyek a névhangulatot eltúlzó iróniával, kissé letompított formában" (109) Vizyné cselédneveit is felidézhetik. Ezért is használja a szerző a vándorló vagy egymásra hasonlító nevek vizsgálata kapcsán az „interkontextuális olvasat" szókapcsolatot.

A névközpontú regény- és novellaelemzések közé kissé szervetlenül ékelődik a 8. fejezet, mely a Kosztolányi által egyes szövegekben végrehajtott névváltoztatásokat tárgyalja és egy erre épülő kérdőíves felmérés tapasztalatait ismerteti. A kapott eredmények kvantitatív és kvalitatív értékelése megtöri valamelyest a könyv addig követett gondolati ívét és értekező stílusát, ezért a szerző helyében ezt a részt a könyv végére illesztettem volna. A száz magyar szakos egyetemi hallgató körében végzett empirikus kutatás központi kérdése az volt, hogy a résztvevők vajon „milyen asszociációkat kötnek az egyes Kosztolányi-szövegek szereplőinek neveihez, illetve befolyásolják-e őket ezek a fiktív szövegek a nevek megítélésében" (129). Ennek érdekében Páji Gréta egy 21 tételt számláló névlistát állított össze, mely közismert regényszereplők család- vagy keresztneveivel egyező nevek mellett olyanokat is tartalmazott, amelyeket (a fennmaradt kéziratok tanúsága szerint) az író a végleges változatban kihúzott vagy megváltoztatott. A nevek értékeléséhez a Behind the Name nevű internetes portál viszonylag egyszerű, véleményem szerint változatosabbá is tehető szempontrendszerét hívta segítségül (jó név – rossz név; férfias – nőies; klasszikus – modern; formális – közvetlen, informális; különleges – megszokott, unalmas; komoly – humoros, komolytalan). Az eltérő kollektív asszociációk és a megváltozott névattitűdök regisztrálásán túl a szerző egyik fő következtetése az, hogy „egy ritkább és közszói asszociációkat keltő névhez sokkal inkább kötnek az adatközlők személyiségvonásra utaló, eredetibb képzettársításokat, mint egy gyakoribb, átlagosabb névhez" (171).

4. Az eddig elmondottakat összegezve megállapítható, hogy a monográfia vizsgálati eredményei ismételten megerősítik Kosztolányi névérzékenységét és írói névhasználatának tudatosságát, s egyúttal meggyőzően érvelnek a pragmatikai és a szemantikai szempontok bevonásának termékenysége mellett – mind a névtan, mind az irodalmi értelmezés terén. Úgy gondolom, hogy az itt bemutatott szempontrendszer más Kosztolányi-művek névszempontú elemzésében is sikerrel alkalmazható, de inspirációt nyújthat a műveinek különböző nyelvű fordításait vagy kortárs újraírásait vizsgáló kutatók számára is.

***

BENYOVSZKY KRISZTIÁN
egyetemi tanár; Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra (Nitra); Szlovákia
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0753-2718, e-mail: kbenyovszky@ukf.sk